

П.Т. Петрюк, Л.І. Бондаренко

АКАДЕМІК СТЕПАН ВОЛОДИМИРОВИЧ БАЛЕЙ — ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ І ПОЛЬСЬКИЙ ПСИХОЛОГ, ЛІКАР, ПСИХОАНАЛІТИК ТА ФІЛОСОФ

Харківська медична академія післядипломної освіти, Харківська міська клінічна психіатрична лікарня №15, Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди, Україна

Ключові слова: біографічні дані, спогади сучасників, творча еволюція поглядів, науковий здобуток, наукова спадщина

Степан (Стефан-Максим) Володимирович Балей (1885-1952) — видатний український і польський психолог, лікар, психоаналітик та філософ, який своїми численними статтями і фундаментальними працями створив підвалини психології виховання [17,41], персонології, розвив вчення психоаналізу, не обмежуючись ідеями З.Фрейда, а розглядаючи його ширше, схиляючись до «глибинної» психології А. Адлера і К.Г. Юнга, чим створив ґрунтовну для свого часу наукову теорію особистості в Україні і Польщі, яка не втратила своєї цінності і в наші дні [18].

С.В.Балей — це не просто непересічний вчений, а талановитий дослідник у провідних галузях гуманітарних наук, котрий несправедливо опинився поза увагою наукової громадськості України і, в значній мірі, Польщі. Надзвичайно мало написано про академіка С.В.Балея в українській науковій літературі [12,13,17, 21], у польській літературі — більше, але також незаслужено мало [39-41]. Степан Володимирович — це постать трагічної долі, яка з молодих років відчула себе покликаним до наукової праці, але була приречена на те, щоб здобувати умови до самовиразу на життєвих шляхах, які здебільшого викликали душевний дискомфорт, глибинний внутрішній розлад, а можливо, й постійний зачасний внутрішній конфлікт, що десятки років ятрив його свідомість.

Помічений і підтриманий видатним польським філософом К.Твардовським, здобувши визнання фахових філософів і психологів Польського філософського товариства у Львові, С.В.Балей так і не спромігся здобути у себе на Батьківщині доступу до викладання у вищому навчальному закладі, де міг би плідно працювати науково. Метрополія не могла допустити, щоб талановитий абориген працював у своєму етнічному середовищі. Зате йому були запропоновані гідні наукові посади в метрополії

— кафедру психології у Варшавському університеті та Інститут педагогічної психології, який він створив особисто. Вчений погодився і отримав належні умови для плідної праці, хоч не у Львівському, а у іншому, з всесвітнім авторитетом, університеті. Покликанець науки прирік себе на становище вічного емігранта — з одного боку, відірваного від рідної землі, а з другого — Польщі — з українською душею, належав до тих, кого називали «gente Ruthenus, nationale Polonus», тобто поляк українського походження [41]. Вчений, який за висловом M.Ziemnowicz, був по суті справи одним із головних організаторів досліджень в психології, заклав підвалини польської психології виховання, був обраний до Польської Академії Наук лише напередодні своєї смерті — у квітні 1952 року (помер 13 вересня 1952 року).

Очевидно, були підстави для того, щоб у бібліографії своїх наукових праць, яка зберігається в його особистій справі в Варшавському університеті, вчений подав лише 42 позиції польськомовних видань, пояснюючи, що не називає праць, опублікованих до 1928 року, оскільки «немає їх примірників і не в змозі подати їх докладної назви і року видання. Тих праць не мають також польські бібліотеки». На думку С.В.Балея, шукати їх треба було б в університетській бібліотеці у Львові [41]. Соромитись їх Степану Володимировичу не було підстав. Вони мали значну наукову і дидактичну вартість у часи видання. Не втратили її і зараз. Були у С.В.Балея, певно окрім мнемонічних, більш вагомими причини не згадувати ці твори. Ті причини, очевидно, зумовлювались обставинами позанаукового, більш широкого порядку, пов'язаними з тогочасними політикою та ідеологією. Відданий суцільно покликіві наукового пошуку, С.В.Балей не міг, однак, не рахуватись з загрозливими вимогами минулого, кон'

юнктурного характеру. Тим більше, що пережив він часову смугу суспільного життя, насичену жахливим суспільним полюванням на людину взагалі, а тим більше — наділену непересічною вдачею. Сорокові роки — німецька навала і геноцид, кінець 40-х — початок 50-х років — загострення внутрішніх суперечностей, в якому перемішалось і сплелось в єдиний клубок соціальне, класове, політичне, ідеологічне (число їм легіон) — самовправно взяли на себе роль наглядачів і виконували її самозахоплено до самонестями; утворивши щільний ланцюг, вони оточили науковців замкненим колом, в якому сіялась підозра до всього нового і непересічного, створювалась атмосфера страху і безвиході, в якій кожний був приречений. Оскільки наука за своєю природою спрямована проти сталості, вона повсякчасно давала підстави для звинувачення її покликаних у збоченнях і відхиленнях від святої ідеї. В атмосфері, отруєній підозрами і розправами, довелось жити і працювати С.В.Балею [17]. Гірше завжди тим, які обирають своєю долею повсякденною копіткою працею творити життя, торувати йому нові шляхи, імення цим самовіданим трударям — «сіль землі». До їх числа належав невтомний трудар від науки С.В.Балей.

Спогади про Степана Володимировича не змальовують його як такого, хто прагне до борні. Скоріше, це людина скромної вдачі, але невтомної праці, віддана обраному шляху в науці. «Невеликий за зростом, — пише про нього M.Ziemnowicz, — скромний в поведінці, ніколи не висувався наперед, скоріше тримався стримано, на узбіччі, неохоче подавав голос у дискусіях, хоча багато мав що сказати. У колі, звичному для нього, у колі своїх співробітників почував себе краще, вмів бути ініціативним, охоче визнавав праці інших, безкорисно допомагав їм у роботі [41].

Народився Степан Володимирович Балей 4 лютого 1885 року в селі Великі Бірки Тернопільського повіту (нині Тернопільської області) в сім'ї вчителя народних шкіл. Там же закінчив початкову школу, потім навчався в Тернопільській гімназії, де одержав свідоцтво зрілості. З 1903 по 1907 роки навчався на філософському факультеті Львівського університету переважно з фаху філософії та психології. Належав до кращих студентів професора К.Твардовського. Після закінчення університету склав державний іспит на вчителя середніх шкіл, працював в гімназіях з українською мовою викладання в Перемишлі, Тернополі,

Львові, де викладав математику, початкову психологію і логіку. У 1911 році у Львівському університеті під керівництвом професора К.Твардовського здобув науковий ступінь доктора філософії, а в 1912 році на цій підставі отримав від австрійського міністерства освіти стипендію з фонду, призначеного для подальшого навчання доцентів, і виїхав на спеціальні студії з курсу філософії до Німеччини, опісля до Франції і Австрії. В Берліні переважно слухав професорів Карла Штумпфа та Шефера і працював у психологічному та фізіологічному інститутах Берлінського університету. Займався проблемою біаурального слуху. Тут він зазнав впливу видатного філософа і музикознавця професора Карла Штумпфа, котрий так само як і професор К.Твардовський були учнями відомого німецького філософа Франца Brentano, лекції якого слухав, а також брав приватні уроки З.Фрейд. Наслідком цих студій було 5 досліджень, надрукованих у німецьких філософських та фізіологічних журналах. Якийсь час Степан Володимирович навчався у Парижі в Сорбоні (1912-1914 роки) та Відні. По поверненні до Львова написав на німецькій мові дослідження «Uber Urteilsgefuhle», а на українській — «З психології творчости Шевченка». Декілька філософських досліджень надруковано в «Записках» Наукового Товариства ім. Т.Г.Шевченка, «Літературно-Науковим Віснику» та в «Шляхах». Ще за часів Першої світової війни він записується на лікарський факультет Львівського університету, після навчання у 1917-1922 роках здобуває звання «доктора усіх лікарських наук». Після цього одночасно з викладанням у філії Української Академічної гімназії у Львові, викладає філософію в Українському таємному університеті і практикує як «lekarz woluntariusz na Oddziale choryb nerwowych i umyslowych Szpitalu Powszechnego we Zwywie» до листопада 1927 року, а пізніше також у Варшаві. Інтерес до психології, який виявився під час здобування філософської освіти, привів згодом С.В.Балея на лікарський факультет, і це поєднання зацікавлення філософією з глибоким інтересом до психології та медицини (зокрема, до психопатології і неврології) плідно позначилися на подальшому спрямуванні наукових пошуків вченого [14,17,19,24,25,37,38].

Як науковця з двома докторськими дипломами, автора низки наукових праць міністерство освіти Польщі делегувало Степана Володимировича на Міжнародний з'їзд психологів в Англію, де глибоким знанням предмету він звернув на себе увагу учасників з'їзду. У листопаді 1927

року С.В.Балея було запрошено керувати новоствореною кафедрою психології виховання у Варшавському університеті (професор надзвичайний, а з 1934 року професор звичайний). На цій посаді С.В.Балей залишається аж до своєї смерті 13 вересня 1952 року [14,17].

На ній Степана Володимировича застала німецько-фашистська окупація Польщі. У ці страшні часи вчений постійно перебуває у Варшаві, у тому числі 9 днів під час Варшавського повстання. Після спалення професорського будинку по вулиці Nowy Zjazd, 5, С.В.Балей був примусово поміщений до табору в Пруткові. Пробувши в ньому десь зо тиждень, він втік з нього, спочатку переховувався у колеґ-лікарів у Творках, згодом в Кобежині під Краковом, звідки з молодшою сестрою перемістився до Свотоєць. З утворенням таємних університетських курсів в Ченстохові був запрошений їх організатором і керівником професором Наврочинським до викладання на них. Після звільнення Варшави від німецько-фашистської окупації і відновлення наукового життя повернувся до своєї посади у Варшавському університеті, а також очолив Інститут психології виховання [17]. Після війни був нагороджений Хрестом Ордена Відродження Польщі [14].

Тяжкі обставини життя, переживання постійної загрози в умовах окупації (нелеґкі часи наступили і після неї — додано від себе) підірвали здоров'я професора С.В.Балея, викликали в нього нервовий розлад, депресію, почуття втоми. У наведеному М.Ziemnowicz уривку з життєпису, який Степан Володимирович власноручно написав 23 червня 1950 року, відповідно до університетських вимог, відзначається: «Більшість особистих документів і записів загинуло в зв'язку з останньою війною, тому прагнути подати докладні подробиці стосовано дат і місцевостей, повинен був би у значній мірі спиратися на пам'ять, від якої важко вимагати правдивого відтворення перебігу життя, що триває нині вже більше як 65 років. З огляду на це, у тому, що зможу подати, обов'язково будуть міститися певні неточності і прогалини. Однак не маю права робити тільки припущення у письмовому викладі, яке повинно мати характер документу. Дозволю собі ще додати, що я завжди мав пам'ять досить гостру, але теперішній мій вік і події, пов'язані з останньою війною, без сумніву причинилися до її послаблення» [41].

Важливим є питання, яке не можна обминути: С.В.Балей і Україна, його творчість і українська культура. Адже 24 роки життя Степана

Володимировича пройшли в Польщі, у стінах Варшавського університету, згодом — також в Інституті виховної психології. Ми вже згадували про те, що в Польщі С.В.Балей здобув визнання як один з провідних діячів психологічно-педагогічної науки, засновник важливих її напрямків. Але, відповідаючи на поставлене питання, ми маємо усі підстави стверджувати про суб'єктивну та об'єктивну приналежність вченого до української культури і науки.

Наукову діяльність академіка С.В.Балея можна поділити на два періоди: а) український (1911-1927) та б) польський, варшавський (1928-1952). Перший період починається з публікації праць у «Записках» НТШ, викладання в українських гімназіях Перемишля, Тернополя, Львова. У 20-х роках С.В.Балей разом з І.Крип'якевичем, В.Щуратом, який був першим ректором, Ф.Колесою, М.Возняком, І.Свінцицьким та іншими відомими діячами української культури викладав в Українському таємному університеті у Львові [22,23].

У науковій спадщині С.В.Балея десятки праць українською, польською та німецькою мовами з медицини, психології, логіки, педагогіки, психоаналізу. Його підручники «Нарис психології» (1922) та «Нарис логіки» (1923) вважаються першими підручниками з цих дисциплін, що видані українською мовою. Серед численних праць Степана Володимировича назвемо декілька: «Замітка про вплив гіпнози на сон» (1924) [9], «Трійця в творчості Шевченка» (1925) [10], «Горячка і свідомість» (1926) [11], «Zarys psychologii w związku z rozwojem psychiki dziecka» (1935) [30], «Drogi samopoznanie» (1947) [34].

Окрему групу його творів становлять праці з психоаналізу. Перебуваючи в Західній Європі — Берліні, Парижі, Відні в 1913-1922 роках, С.В.Балей був не тільки добре обізнаний з концепціями провідних психоаналітиків З.Фрейда, К.Г.Юнга, А.Адлера, Е. Зимеля, але й творчо їх перетлумачив, застосовуючи на українському ґрунті. В 1916 році у Львові була видана його книжка «З психології творчості Шевченка», в якій він аналізує особистість і творчість поета з психоаналітичних позицій [3]. Ця його праця привернула увагу інтелігенції Львова. Пізніше, працюючи в Польщі, видав низку праць, в яких психоаналіз застосовується для вивчення особистостей і творчості польських діячів культури — поета Ю.Словацького, письменника С. Жеромського.

Творчість С.В.Балея вивчалась у Західній Україні (Львові), у Польщі, але мало відома в

Наддніпрянській Україні. Втім зауважимо, що в 1929 році Харківський географічний інститут висунув професора С.В.Балея у дійсні члени ВУАН по відділу філософії, соціології і права.

Вже перше дослідження з історії психоаналізу в Україні [21], що було виконане нами, показало, що праця Степана Володимировича «З психології творчості Шевченка» [3] — найцінніша серед інших психоаналітичних досліджень, котрі виконані в Україні на початку ХХ століття та у його 20-30 роки. Це оригінальне, глибоке за змістом, творче дослідження особистості та творчості великого поета, в якому використовується не традиційний фрейдівський Едипів комплекс, а так званий Ендиміонський мотив, винайдений самим С.В.Балеєм, що відповідає особистостям Т.Г.Шевченка та українській ментальності.

Ні скільки не принижуючи значення творчості засновника психоаналізу З. Фрейда, все ж таки зазначимо, що його концепція (Едипів комплекс, етапи психосексуального розвитку дитини, лібідо як енергія сексуального потягу та інші) застосована як засіб вивчення творчості видатних діячів мистецтва (Леонардо да Вінчі, Достоевського) чи історичних діячів (Наполеона, Гітлера, Сталіна) приводить до досить фантастичних висновків та вульгаризмів. Адже З.Фрейд вважав Едипів комплекс всезагального закономірністю розвитку хлопчиків віком 4-5 років, але безліч досліджень, що були проведені з метою перевірки загального характеру Едипового комплексу не підтвердили його існування як необхідного, обов'язкового етапу психічного розвитку дитини. Тому, хоч великим культурним і науковим досягненням З.Фрейда є започаткування самого методу психобіографій, його психоаналітичні портрети не в усьому переконливі, не завжди допомагають краще зрозуміти творчість того чи іншого митця чи історичного діяча. Дійсно, чи допоможе нам глибше відчувати красу і привабливість Мони Лізи «Джоконди», якщо ми, прочитавши роботу З.Фрейда «Леонардо да Вінчі», визнаємо, що митець буцім-то був гомосексуалістом?

На відміну від Едипового комплексу Ендиміонський мотив** (комплекс) на погляд С.В.Балея не є загальною закономірністю психічного розвитку дитини. Але він часто зустрічається у митців, котрі в повсякденному житті є інфантильні, якщо до того митець рано залишився сиротою, втратив матір, його інфантильність поглиблюється, і тоді він несвідомо шукає такої коханої чи дружини, яка б

замінювала йому матір; так він прагне компенсувати потребу в материнській ніжності і турботі, яких не мав у дитинстві.

С.В.Балей переконливо доводить, що основний мотив творчості Т.Г.Шевченка — мотив матері-покритки-Мадони — є саме компенсація глибоких суб'єктивних переживань Т.Г.Шевченка, який рано втратив матір і потребував саме Ендиміонського кохання. Зіставлення психоаналітичного дослідження С.В.Балея з біографією Т.Г.Шевченка, наприклад, як вона викладена у фундаментальній науковій праці П.І.Зайцева «Життя Тараса Шевченка» [20] доводить справедливість міркувань С.В.Балея, обґрунтованість загальної концепції Ендиміонського комплексу та доцільність його застосування до особистості та творчості Т.Г.Шевченка. Це дійсно талановита робота, що допомагає нам глибше збагнути нескінчений світ суб'єктивності великого поета, що втілений у символічних образах його поезій.

Ще одне незайве зауваження. Інколи, навіть від спеціалістів, можна почути, що застосування психоаналізу до вивчення особистості Т.Г. Шевченка неприпустиме, бо веде до приниження образу великого поета, який існує в свідомості українського народу, адже фрейдівські тлумачення і змісту душевного життя, і поведінки, і творчості особистості — пансексуалістські. Дійсно, саме фрейдівський психоаналіз з його вульгаризмами дещо не сумісний з українською ментальністю. Відома любов і пошана українського народу до свого великого поета, котрий є символом самого українства, української національної духовності. Тому, дійсно недоречно аналізувати його особистість і творчість, застосовуючи фрейдівські пансексуалістські категорії. З цієї точки зору саме психоаналіз, виконаний С.В.Балеєм, відповідає українській ментальності. Ставлення Степана Володимировича до особистості Т.Г.Шевченка — дбайливе, обережне, проникнуте великою пошаною, розумінням і співчуттям до драматизму його внутрішнього світу, що втілений в його творчості.

Робота С.В.Балея «З психології творчості Шевченка» [3], безперечно, належить до українського психоаналізу. За нашими дослідженнями на сьогоднішній день вона є одним із перших і кращих документів українського психоаналізу, творчою, оригінальною, високопрофесійною і високохудожньою працею.

Характеризуючи науковий доробок академіка С.В.Балея, необхідно відзначити, що він вимірюється не кількістю праць, а їх

фундаментальністю. У нього їх десь більше 50. Але ці статті і великі за обсягом, фундаментальні за змістом монографії, які синтезують експериментальний і теоретичний досвід, а також на основі власних ідей, закладають підвалини цілої галузі знань [17].

У Львові до К. Твардовського, засновника Львівсько-варшавської школи фахово психологічною проблематикою займалися Ю. Охорович, О. Раціборський. Але в колі його учнів вона посідала поважне місце. Про чуттєві явища писав С. Ігель, про внутрішній досвід — Р. Ингарден, Т. Котарбінський, Г. Лелешувна, про наукову творчість — Я. Лукасевич, про теорію уявлень — Т. Вітвіцький. В. Вітвіцький і С.В.Балей цілком присвятили себе праці на ниві психології. Перший займався загальною психологією, а Степан Володимирович — в основному її спеціальними галузями [17].

Інтерес К.Твардовського і його учнів до емпіричної описової та експериментальної психології (як емпіричної основи наукової філософії) веде до того, що саме на цю галузь досліджень спрямовує увагу С.В.Балей. При цьому у ранніх своїх працях С.В.Балей звертається до вивчення механізму функціонування чуттєвого рівня свідомості людини. На ґрунті цих досліджень вийшли ранні публікації Степана Володимировича «Про різницю між почуттями осудними і представними» [1], «Експеримент в науці психології» [2], «Осудні почування і «наставлення» [4].

С.В.Балей і пізніше не втрачає інтересу до психологічного експерименту, звертається до тестування, психотехніки [27,28]. В розумінні описової експериментальної психології традиція Львівсько-варшавської школи виходить з поглядів Ф. Брентано, а також Вундта і Фехнера, а в розумінні чуттєвої сторони свідомості від Мейнонга, Герлера та інших. Віддаючи данину психо-фізичному паралелізму, Степан Володимирович, як і брентанівська традиція, в психологічному експерименті відрізняє екстраспекцію (зовнішнє спостереження) і інтроспекцію (внутрішнє спостереження). Фундаментальним засобом пізнання психічних явищ виступає інтроспекція, інтерес до якої позначається і на дальших нахилах С.В.Балей в психологічних дослідженнях [15-17].

С.В.Балей у 1922 році видає перший в Галичині підручник з психології «Нарис психології» [6], в якому дає своє визначення предмету психології. Психологія займається суб'єктивними явищами, іншими словами: «світом так як він уявляється людині залежно від стано-

вища, яке вона в ньому займає». Психологія — це наука про свідомість, бо наша свідомість проявляється саме у тому, що ми спостерігаємо, думаємо, бажаємо, любимо, ненавидимо і т.д. Психологія — це наука про душу, якщо слово «душа» вживати як назву «на загал психічних явищ, що їх якась одиниця переживає» [6]. Степан Володимирович одночасно стверджує цілісність психічного життя людини. Він говорить про психічне «я» як суб'єкт всього змісту психічної діяльності, що втілює в собі цілісність, єдність і безперервність свідомості [6]. Це психічне «я» становить внутрішній світ людини, включає всю гаму психічних елементів як у межах свідомості, так і за її порогом (тобто в сфері несвідомого). Саме зміст і особливості цього психічного «я» беруться С.В.Балей до уваги при визначенні особистості, її індивідуальності. Головним джерелом пізнання психічних проявів С.В.Балей вважає самоспостереження [6].

Слід згадати, що в 1923 році Степан Володимирович видає «Нарис логіки» [7]. Це також перший в Галичині підручник з логіки. В ньому викладаються основні положення аристотелевої логіки; під впливом брентанівської традиції і у відповідності з підручником із психології дається (по суті за К.Твардовським) класифікація форм мислення. Необхідно відмітити також важливе значення підручників С.В.Балей з психології і логіки в розробці української спеціальної термінології [17].

Зупинимось знову на питанні про інтроспекцію, але вже тепер під оглядом того, як вона вплинула на формування наукових інтересів С.В.Балей. Безумовно, саме з інтроспекцією пов'язане звернення Степана Володимировича до психоаналізу при вивченні внутрішніх джерел і спонук художньої творчості. Досить плідно С.В.Балей застосовує його до творчості Т.Г.Шевченка («З психології творчості Шевченка») [3], Ю.Словацького («Psychoanaliza jednej pomyłki Slowackiego») [26], С. Жеромського («Osobowość twórcza Jeromskiego: Studium z zakresu psychologii twórczości») [31]. С.В.Балей критично ставиться до зосередженості З. Фрейда на біологічному інстинкті. Він, зокрема, підкреслює, що вже А.Адлер і К.Г.Юнг переглядають таке тлумачення психоаналізу і шукають ширших шляхів у його розумінні і застосуванні. Так думає і С.В.Балей. Він схильний до розвиненої на ґрунті ширшого тлумачення психоаналізу так званої «глибини» психології і вважає психоаналіз методом, який дає можливість знаходити в глибинах психіки творчої особистості переживання

і враження, що стають неусвідомленим джерелом образів і мотивів творчої діяльності. С.В.Балей не вважає достатнім поясненням мотивів творчості впливами зовнішніх обставин, у тому числі соціальних. На його думку, психоаналіз дає можливість проникати у творчу індивідуальність митця, що вкрай необхідно для з'ясування джерел і змісту творчого процесу [17].

В подальшому Степан Володимирович обирає об'єктом свого теоретичного аналізу проблему особистості. Видає окрему працю, присвячену цій темі: «Osobowość» [33]. Вже в «Нарисі психології» [6] С.В.Балей висловлює думку про психосоматичну єдність психічної діяльності. Цій темі присвячені великі і ґрунтовні праці: «Psychologia wieku dojrzewania» [29], «Zarys psychologii w związku z rozwojem psychiki dziecka» [30]. У цих працях С.В.Балей відходить від психо-фізичного паралелізму і розкриває процес становлення особистості в цілісності психосоматичного розвитку. У праці «Drogi samopoznania» [34] С.В.Балей цілком визначено формулює думку про психо-фізичну цілість особи. На основі цих поглядів Степан Володимирович заклав напрямки вивчення психології дитини і психології розвитку.

С.В.Балей приділяє велику увагу питанням психології виховання, проводить дослідження, накопичує науковий матеріал і у 1938 році видає книгу: «Psychologia wychowawcza w zarysie» [30], що витримала декілька видань, в т.ч. шосте видання вийшло в 1965 році.

У 1947 році С.В.Балей їде до США в наукове відрядження у 7 міст на стипендію ЮНЕСКО терміном на 4 місяці для визначення методів боротьби із злочинністю серед молоді і видає на основі досліджень працю: »Zagadnienie walki z przestępczością młodocianych na tle współczesnych doświadczeń w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej» [35].

Логіка наукового пошуку виводить С.В.Балея на більш широкий рівень узагальнень. Він звертається у книзі «Wprowadzenie do psychologii współczesnej» [36] до проблем соціальної психології [17]. Характерно, що поза увагою Степана Володимировича не залишаються наукові праці інших авторів, що спрямовані на використання сили та можливостей несвідомого. Нещодавно знайдена стаття С.В.Балея «Проблема куейзму» [8], яка не згадується в розповсюдженій бібліографії творів українського і польського вченого. Навіть ця невелика стаття засвідчує, що в цей період Степан Володимирович постає перед нами в особі зрілого науковця, котрий не

відсторонюється від розгляду навіть таких складних проблем, якою є, безперечно, проблема куейзму. Разом з цим, він виявляю наукову чесність — далекий від будь-яких спекуляцій на складній проблемі і не наводить просторих міркувань з цього приводу, які є лише породженням невтримної фантазії. Для нього метод лікаря Куе становить цінність, як ще одна з ряду спроб проникнути в область незвіданого, в глибини людської психіки, тому він приділяє їй належну увагу. «Велетня можна пізнати і по мізинцю» — сказав колись Геракліт, — тому навіть невелика стаття і сьогодні свідчить про непересічну особистості її автора [23].

У логічно пов'язаному спектрі наукових інтересів С.В.Балея можна було би виділити такі пласти: емпірична, експериментальна психологія; загальна психологія; дитяча психологія; психологія розвитку людини; педагогічна психологія виховання; психологія особистості; психологія творчості; психологія злочинності; суспільна психологія. До якого ж напрямку можна було б віднести погляди С.В.Балея? На думку професора М.М.Верникова, такий підхід можна назвати цілісносинтетичним методом сцієнтистського характеру. Отже ясно: такий метод вимагає широкої обізнаності у предметі своїх досліджень, ерудиції. І все це у С.В.Балея було.

Що стосується суспільних поглядів Степана Володимировича, то всією своєю творчістю він стверджував гуманістичні ідеали, повагу до людини, її особистості, толерантність у суспільних відносинах. Він завжди відстоював все те прогресивне, що підносило людське в людині і суспільстві. Присвятивши себе пізнанню людини, він зрозумів важливе: це глибинний, можливо неосяжний до кінця, крихкий світ, який вимагає обережності і поваги. Таким був і С.В.Балей, який сам не витримав брутальної наваги дійсності, померши на 67-му році життя і залишивши нам свою спадщину, яка мусить стати частиною сучасної філософії реального гуманізму, української культури і медицини [17].

Похвально, що вчені дотепер цікавляться життям і діяльністю С.В.Балея. Так, знайдений автограф Степана Володимировича, котрий поставив у 1922 році свій підпис у графі «господар кляси», працюючи у філії Державної Академічної гімназії у Львові; відомий композитор і дирижер М.Ф.Колесса має в домашньому альбомі фотокартку, 1917 року, де серед групи викладачів є і С.В.Балей. Ці зроблені важливі знахідки дають змогу заповнити прогалини у

наших відомостях про видатного вітчизняного вченого. Цінні знахідки також зроблені Ю.Вінтюком при пошуку публікацій С.В.Балея на медичну тематику [19]. Наприклад, в журналі «Лікарський вісник» (з бібліотеки НТШ), який видавався з 1920 по 1929 роки, спочатку Українським лікарським товариством, а з 1925 року — спільно з Лікарською комісією НТШ, знайдені ще дві публікації Степана Володимировича: «Замітки з приводу засновання Інституту для нормальної і патологічної психології при Науковім Товаристві ім. Т.Г.Шевченка у Львові» [5] і статтю «Горячка і свідомість» [11].

У варшавський період С.В.Балей написав десятки наукових праць польською та іншими мовами. Разом з цим Степан Володимирович не цурався українських проблем, виступав з доповідями на з'їздах українських лікарів і педагогів у Львові, зокрема, на такі теми: «Досліди над *vagus* і *sympaticus*» (1-й з'їзд українських лікарів, листопад 1924 року); «Лікування нервових недуг шоком» (2-й з'їзд природників і лікарів у Львові, червень 1927 року);

«Про характер» (з'їзд учителів середніх шкіл «Рідної школи» у Львові); »*Perspektywy rozwojowe psychologii polskiej i plan badac naukowych w tym zakresie*» (Конгрес Науки Польської, maj 1950).

Помер Степан Володимирович 13 вересня 1952 року, похований на цвинтарі Повонзки у Варшаві.

Таким чином, у Польщі наукові заслуги С.В.Балея були відзначені свого часу, хоча, як ми уже відмічали, незаслужено мало. У 1934 році його було обрано членом наукового педагогічного товариства у Кракові; 1945 році — дійсним членом Варшавського наукового товариства, а з квітня 1952 року він став дійсним членом (титулярним) Польської Академії Наук. Наукова спадщина видатного українського і польського психолога, лікаря, психоаналітика та філософа С.В.Балея чекає вивчення в Україні, а сам він, на основі вивчення його наукової спадщини та безцінного внеску в заснування та розвиток згаданих галузей науки, — заслуженого визнання.

П.Т. Петрюк, Л.И. Бондаренко

АКАДЕМИК СТЕПАН ВЛАДИМИРОВИЧ БАЛЕЙВИДНЫЙ УКРАИНСКИЙ И ПОЛЬСКИЙ ПСИХОЛОГ, ВРАЧ, ПСИХОАНАЛИТИК И ФИЛОСОФ

Харьковская медицинская академия последипломного образования, Харьковская городская клиническая психиатрическая больница №15, Харьковский государственный педагогический университет им. Г.С. Сковороды

На основании источников специальной литературы приведены новые биографические данные и воспоминания современников об академике С.В.Балее — видном украинском и польском психологе, враче, психоаналитике и философе. Проводится анализ творческой эволюции его взглядов и научных достижений. Подчеркивается, что в Польше научные заслуги С.В.Балея были отмечены в свое время, хоть незаслуженно мало, в то время как его научное наследие в Украине еще ожидает изучения, а он сам — заслуженного признания. (Журнал психиатрии и медицинской психологии. — 2001. — № 1 (8). — С. 118-125)

P.T. Petryuk, L.I. Bondarenko

THE MEMBER OF ACADEMY S.V.BALEY IS THE PROMINENT UKRAINIAN AND POLISH PSYCHOLOGIST, PHYSICIAN, PSYCHOANALYTIC AND PHILOSOPHER

Kharkiv Medical Academy of the Postgraduate Education, Kharkiv Municipal Clinical Psychiatric Hospital 15, Kharkiv State Pedagogical University named after Gr. Scovoroda

New biographical data and reminiscences of contemporaries about the Member of Academy S.V.Baley are presented in the article. The reported facts are proved that S.V.Baley was the prominent Ukrainian and Polish psychologist, physician, psychoanalytic and philosopher. The analysis of the evolution of his ideas and his scientific achievements are demonstrated. The scientific merits of S.V.Baley was marked in according time in Poland, however that was insufficiently. At the same time, the scientific legacy in Ukraine is demanded investigation and S.V.Baley must be recognised as prominent figure of science. (The Journal of Psychiatry and Medical Psychology. — 2001. — № 1 (8). — P. 118-125)

Література

- 1) Балеї С. Про різницю між почуттями осудними і представними // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. — Т. 105. — Львів, 1911. — С. 135-168.
- 2) Балеї С. Експеримент в науці психології // Звіт дирекції ц.к. гімназії з руською викладавою мовою в Перемишлі за шкільний рік 1912/1913. — Перемишль, 1913. — С. 3-23.
- 3) Балеї С. З психології творчості Шевченка. — Львів: Наук. вид-во «Шляхи», 1916. — 91с.
- 4) Балеї С. Осудні почування і «наставлення» // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. -Тт. 26 і 27. — Львів, 1918 — С. 1-58.
- 5) Балеї С. Замітки з приводу засновання Інституту для нормальної і патологічної психології при Науковім Товаристві ім. Т. Шевченка у Львові // Лікарський вісник. Річник 1. — Львів, 1920. — С. 29-31.
- 6) Балеї С. Нарис психології: Новітня бібліотека. ч.40. — Львів- Київ: Нові шляхи, 1922 (Друк. Ставропігійського інституту під управою Ю . Сидорика).
- 7) Балеї С. Нарис логіки. — Львів: Накладом куптарні НТШ, з друкарні НТШ. — 1923. — 52с.
- 8) Балеї С. Проблема кувейзму // Наука і письменство (Львів). — 1924. — Книга 1, листопад. — С.96.
- 9) Балеї С. Замітка про вплив гіпнози на сні // Український медичний вісник (Прага). — Ч. 3-4. — 1924, грудень. — С. 91-95.
- 10) Балеї С. Трійця в творчості Шевченка // Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. — Т. 23-24. — Львів, 1925. — С.105-133.
- 11) Балеї С. Горячка і свідомість // Лікарський вісник. — Ч.2. — Львів, 1926. — С.1-7.
- 12) Балеї Степан // Українська Радянська Енциклопедія.- Т.1. — Вид 2-е. — К.: Гол. ред. УРЕ, 1977. — С. 337.
- 13) Балеї Степан // Український Радянський Енциклопедичний словник (УРЕС). — У 4-х т. — Т.1. — Вид. 2-е. — К.: Гол.ред. УРЕ, 1986. — С.129.
- 14) Балеї Степан // Пундій П. Українські лікарі. Книга 1. Бібліографічний довідник. Естафета поколінь національного відродження. — Львів-Чикаго, 1994. — С.24-25.
- 15) Верников М.М. Львівсько-варшавська філософська школа і розвиток в ній матеріалістичних тенденцій: Дис. ... канд. філософ. наук. — Львів, 1967. — С.344-388.
- 16) Верников М.М. Філософські і психологічні погляди Степана Балея: До 110-річчя з дня народження вченого // Український освітній журнал (Львів). — 1995. — №1. — С.29-36.
- 17) Верников М. Слово про академіка Степана Балея // Філософські пошуки. — Вип.1У. — Львів-Одеса: Cogito-Центр Європи, 1997. — С.4-13.
- 18) Верников М. Проблеми особистості в наукових працях Степана Балея // Філософські пошуки. — Вип.1У. — Львів-Одеса: Cogito-Центр Європи, 1997. — С. 21-26.
- 19) Вінтюк Ю. Життя Степана Балея: Нові знахідки // Філософські пошуки. — Вип.1У. — Львів-Одеса: Сjgito-Центр Європи, 1997. — С.14-16.
- 20) Зайцев П. І. Життя Тараса Шевченка: Біографічний нарис. — Харків: Прапор, 1994. — 447с.
- 21) История психоанализа в Украине // Сост. И.И. Кутько, Л.И. Бондаренко, П.Т. Петрюк. — Х.: Основа. — 1996. — 360 с.
- 22) Науменко Ф. Західноукраїнська молодь в боротьбі за український університет у Львові // Львівський держуніверситет. Ювілейна наукова сесія: Тези доповідей. — Львів, 1961. — С. 27-28.
- 23) Петрушенко В., Вінтюк Ю. Передмова до новознайденної статті С.Балея «Проблема кувейзму // Філософські пошуки. - Вип.1У. — Львів-Одеса: Cogito-Центр Європи, 1997. — С.351-352.
- 24) Чайковський М. Згадка про проф. Степана Балея // Український календар.- Варшава: УСКТ, 1969. — С.270-271.
- 25) Шах С. Львів — місто моєї молодості. — Ч. III. — Мюнхен, 1956. — С. 162-165.
- 26) Baley S. Psychoanaliza jednej pomyłki Slowackiego. — Lwow, 1925. — 21s.
- 27) Baley S. O behavioryzmie: Odczyt na pos. Kola Psychol. i Towarzystwa Psychol. im Josefy Joteiko // Ruch filozoficzny. — 1926-1927. — Т.XI. — S. 183b.
- 28) Baley S. Psychologia sensu // Księga Pamiętkowa Drugiego polskiego Zjazdu filozoficznego: Warszawa, 1927. — Przegl.Ned filozoficzny. — 1928. — XXXI. — S.199-200.
- 29) Baley S. Psychologia wieku dojrzewania.- Lwyw- Warszawa: Ks. Atlas, 1931. — 264 s.; II wyd.: Lwyw-Warszawa, 1932. — 262 s.
- 30) Baley S. Zarys psychologii w zwięzku z rozwojem psychiki dziecka. — Lwyw: Ks. Atlas, 1935. — 424s.
- 31) Baley S. Osobowość twórcza Cieromskiego: Studium z zakresu psychologii twórczości. — Warszawa, 1936.
- 32) Baley S. Psychologia wychowawcza w zarysach. — Lwyw: Ks. Atlas, 1938. — 295s.; Y1 wyd., Warszawa: PWN, 1965.
- 33) Baley S. Osobowość. — Lwyw: Licealna Biblioteka Filozoficzna. — 1939. — T.5. — 36 s.
- 34) Baley S. Drogi samopoznania. Wyd. 2-e.- Krakow: Wyd. Wiedza: Zawyd. Kultura.-1947.-178s.
- 35) Baley S. Zagadnienie walki z przestępczością młodocianych na tle współczesnych doświadczeń w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej. — Warszawa: Nasza Księgarnia, 1948. — 63s.
- 36) Baley S. Wprowadzenie do psychologii Współczesnej. — Warszawa: PWN, 1959.
- 37) Baley Stefan// Wielka Encyklopedia Powszechna. — Т.1. — Warszawa: PWN, 1962. — S.568.
- 38) Encyclopedia of Ukraine. — Vol.1. — Toronto Press, 1984. — P. 165.
- 39) Parnowska M.Profesor St.Baley: W 6 rocznicę śmierci / / Wychowania w przedszkolu (Warszawa), 1958. — №7/8. — S.330-334.
- 40) Wojtycki W. Pamiętki profesora St.Baleya // Psychologia wychowawcza (Warszawa), 1958. — №1. — S.4-8.
- 41) Ziemiowicz Mieczysław. Stefan Baley na tle współczesnej epoki. [B.m. po 1952]. Fondy Biblioteki Instytutu filozofii i sociologii Un-tu Warszawskiego (bez tytułowej сторінки, без позначення видання, в якому вона надрукована і без дати виходу в світ).

Поступила в редакцію 6.05.2001г.